

ve yeryüzünün halifesi yapılması, sırtından soyunun çıkarılması ve peygamber seçilmesi, Şit, İdris, Nüh, Hüd, İbrâhim ve İsmâil'in soyu aracılığıyla nûr-ı Muhammedî'nin ebeveynine intikal etmesi hakkında bilgi verilir. İkinci bölüm, Resûlullah'ın doğumundan önce ve dünyaya gelişinden vahiy almaya başladığı zamana kadar vuku bulan nübüvvet delillerine da irdir. Bu bölümde Hz. Peygamber'in nübüvvetinin öncü haberleri, geçmiş ilâhî kitaplarda bulunan kayıtlar (beşâirü'n-nübüvve), kâhinlerle cinlerin bu konuda verdiği haberler, peygamberlerin portreleri, isimleri ve lakapları; Resûl-i Ekrem'in doğumu sırasında ve çocukluğunda gerçekleşen ilginç olaylar, onun nübüvvetten önceki hayatı, ticarî seferleri, Kâbe'nin imarı gibi konular ele alınır.

Eserin üçüncü bölümü Resûlullah'ın Mekke dönemine ayrılmıştır. Vahyin başlaması, ilk müslümanlar, müşriklerin Hz. Peygamber'e ve ashabına yaptığı eziyetler, Habeşistan hicreti, Kureyş halkının Resûlullah'ı öldürmek üzere anlaşması, mi'râcın vuku bulması, Birinci ve İkinci Akabe biatları burada temas edilen belli başlı konulardır. Dördüncü bölüm Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden vefatına kadar geçen hayatına dairdir. Bu bölümde hicret yolculuğu, Bedir, Uhud ve Hendek gazveleri, Mekke'nin fethi, peygamberlik iddiasında bulunan bazı kişilerin türemesi, Resûl-i Ekrem'in vefatı, vefatından sonra ortaya çıkan bazı olaylar hakkında bilgi verilir. Kitabın son kısmında Hz. Peygamber'in hissî, zatî ve akîf mücizeleri anlatılır. Hissî mücizelere dair verilen bilgilerin bir kısmının sahih hadis kaynaklarında yer almaması dikkat çekicidir.

Tasavvufî bir üslûpla kaleme alınan *Me'âricü'n-nübüvve*'de sahih olmayan bazı rivayetlerin yanı sıra yer yer anlatılan olaylarla ilgili hikâyeler de nakledilmiş, bu husus eserin halk arasında rağbet görmesine vesile olmuştur. Eser genel muhtevasıyla Resûl-i Ekrem hakkında Kur'an'ın çizdiği tablodan farklı bir imaj uyandırmakta ve onun sünnettullahaya uyan bir "beşer peygamber" olduğu gerçeğine aykırı tasvirler içermektedir.

Me'âricü'n-nübüvve'nin Süleymaniye Kütüphanesi'nde çeşitli nüshaları vardır (Ayasofya, nr. 3258, 3387, 3442-3444). Eser Farsça aslından Celâlzâde Mustafa Çelebi (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4289, Serez, nr. 1813; Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi,

nr. 1131) ve Altıparmak Mehmed Efendi (İstanbul 1257, 1290, 1306, 1327-1328; Bulak 1271) tarafından *Delâil-i Nübüvvet-i Muhammedî* ve *Şemâil-i Fütüvvet-i Ahmedî* adıyla Osmanlı Türkçesi'ne çevrilmiştir. İkinci tercüme çevirenin adına nisbetle daha çok *Altıparmak* diye meşhur olmuş ve M. Faruk Meyan tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır (İstanbul 1976).

BİBLİYOGRAFYA :

Muîn el-Miskîn, *Delâil-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Şemâil-i Fütüvvet-i Ahmedî* (trc. Altıparmak Mehmed Efendi), İstanbul 1273; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1723-1724; *Sicill-i Osmânî*, IV, 148-149; *Osmanlı Müellifleri*, I, 212-213; M. Tayyib Gökbilgin, "Celâlzâde", *İA*, III, 62.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

MEBDE

(المبدأ)

Aklın, bilimlerin veya varlığın ilkesi anlamında felsefe terimi.

İslâm felsefesinin ontoloji, epistemoloji ve metodoloji disiplinlerinde sıkça kullanılan *mebde* (çoğulu *mebâdî*) için Türkçe'de ilke terimi türetilmiştir. Grekçe'de *arkhe* ve Latince'de *principium* ile karşılanmıştır. Modern Batı dillerinde Latince kökten gelen kelimeler kullanılmaktadır (İng. *principle*, Fr. *principe*). Son dönem Osmanlıca felsefe sözlüklerinde Fransızca "principe" için *mebde* terimi önerilmiş; varlık sebebi, aklın a priori ilkeleri, mantık yasaları, ahlâk kuralları, bilimlerin temel ilkeleri gibi çeşitli bağlamlardaki kullanımları açıklanmıştır. Modern Arapça'da da aynı teknik anlamlar *mebde* ile ifade edilmektedir (İsmail Fenni, s. 551-553; Cemîl Salîbâ, II, 320-322; Kara, s. 246, 277).

Sokrat öncesi Yunan felsefesinde fizik âlemin temel maddesinin (*arkhe*) ne olduğu sorusu felsefenin ana problemlerinden. Antik felsefede "arkhe problemi" denilen bu soruya cevap aranırken önceleri maddî nesnelere tek bir maddî sebeple açıklama düşüncesi hâkimdi. Thales'in su, Anaximenes'in hava olduğuna inandığı bu maddî ilke Anaximandros'un belirsiz şeyi ile (*apeiron*) duyulur alandan akledilir alana taşınmış, Parmenides'in "bir"i, Pisagorcular'ın matematik ilkeleri (*arithmos*, *monas*), Demokritos'un atomları gibi soyut kavramlara yol açmıştır. Empedokles ise gerçek anlamda ilke olarak dört unsuru kabul etmiştir (bk. ANÂSİR-İ ER-BAA).

Grek felsefesinde "arkhe" terimi "doğrulanmak için kanıtı ihtiyacı olmayan, kendisi bir kanıtın, bilginin yahut kıyasın dayanağı olan ilke" anlamında bilgi teorisyle de ilişkilendirilmiştir. Eflâtun, tünr-dengelimci çıkarımlara başlangıç noktası oluşturan idealar teorisi gibi temel hipotezler kabul etmekle birlikte kendilerinden önce bir önermenin gelmediği ilke kavramına da vurgu yapmıştır (Peters, s. 23-24, 93). Aristo ise terimin bu anlamına *Organon*'da değinmiştir (*Logic, Prior Analytics*, I, 39; *Logic, Posterior Analytics*, I, 98). Buna göre birincil olan öncül veya hipotezler kanıtlanması gerekmeyen ilk ilkeler, aksiyomlar yahut postüladır. İlke terimini sebeplilik teorisi çerçevesinde ele alan Aristo, önceki filozofların görüşlerini anlatıp eleştirdikten sonra kendisinin dört sebep fikrine dayalı sentezini temellendirmektedir (*Metaphysics*, I, 501-513).

"Aklın a priori ilkeleri, kanıtların dayandığı temel öncüller" anlamıyla *mebde* terimine, eş anlamlısı olan *evvel* ile (çoğulu *evâil*) birlikte *Organon*'un klasik Arapça tercümelerinde rastlanmaktadır (Aristoteles, *en-Naşşü'l-kâmil*, III, 182; IV, 431; ayrıca bk. EVÂİL). İlk İslâm filozofu Kindî, aynı şey hakkında hem "O odor" hem de "O o değildir" şeklindeki iki önermenin çelişik olduğunu aklın doğrudan ve zorunlu olarak kavradığını belirtirken bu ilkelere işaret etmektedir. Ayrıca âlemin sonluğu kanıtlamasını geliştirirken ortaya koyduğu "ilk öncüller" de (el-mukaddimâtü'l-üvel) bütün kanıtların dayanacağı temel ilkeleri ifade etmektedir (*Resâ'il*, I, 107-108, 114). Fârâbî ilk öncüllerin yanı sıra ilk ilkeler (el-mebâdiü'l-üvel) tabirini de kullanır ve ikisinin eş anlamlı olduğunu özellikle belirtir. Filozofa göre bu ilkeler deneyden gelmez, insan aklında doğal biçimde oluşmakta yahut doğuştan bulunmaktadır. Onlar felsefenin ilkeleri olarak tümel, doğru ve kesin olup felsefî yöntem bu yönüyle safsata veya cedel gibi yöntemlerden ayrılır (*Kitâbü'l-Burhân*, s. 23; *Kitâbü'l-Cedel*, s. 28).

Mebde terimi İslâm felsefesinde "ilimlerin ilkeleri" anlamında da kullanılmıştır. Buna göre felsefî ilimlerin konular (mevzûât), ilkeler (mebâdî) ve problemler (mesâil) olmak üzere üç metodolojik yönü bulunur. İlimler bu yönlerden birbiriyle hem farklılaşır hem ilişki içinde olur; bu ilişki ve farklılıklar da felsefî ilimlerin tasnifini şekillendirir. İlkeler ya ilimlerin ta-

mami veya bir kısmı için ortak olur ya da sadece bir ilme özgü olabilir. Bu ilkeler bir ilmin problem çözme işlemlerine katkı teşkil eden öncüller olup kendileri o ilmin sınırları içinde kalınarak kanıtlanmaz. Bir ilmin kendine özgü ilkeleri yanında bir üst ilimden ya da bir tümel ilim olarak metafizikten aldığı ilkeler de vardır. Meselâ aritmetikte 5'in tek sayı olması bu bilime özgü bir ilkedir. "Aynı sayıya eşit olan bütün sayılar birbirine eşittir" ilkesinde aritmetik başka bazı bilimlerle ortaktır. "Aynı şeye eşit olanlar birbirine eşittir" ilkesinde ise bütün bilimlerle ortaktır. Bilimler arasında ilke alışverişinde yardımlaşma da söz konusudur. Metafizik tümel bir ilim olup öteki cüz'î ilimlere tümel ilkelerini verir (Fârâbî, *Kitâbü'l-Burhân*, s. 59-65; İbn Sînâ, *en-Necât*, s. 139-140). İbn Sînâ vahye dayalı dinin teorik ve pratik felsefenin ilkelerini içerdiğini, felsefenin işlevinin bu ilkeleri akli yöntemlerle yeniden keşfedip uygulama imkânlarını geliştirmek olduğunu ileri sürmektedir (*Üyünü'l-hikme*, s. 16-17).

Ontoloji açısından mebde, İslâm felsefesinde sebep veya illet terimleriyle eş anlamlı olarak da kullanılmaktadır. Buna göre varlıkların ilkeleri onların var oluşunu sağlayan fizik yahut metafizik sebeplerdir. Fârâbî, bilgilerimizin ilkeleri yanında varlığın da ilkelerinin bulunduğunu ve bu ikincilere sebepler dendiğini belirtmektedir (*Kitâbü'l-Burhân*, s. 70). Nitekim onun *es-Siyâsetü'l-medeniyye* adlı eserinin diğer adı *Mebâdü'l-mevcûdât*'tir. Bu adlandırmada mebâdü kelimesi cismanî varlıkların sebeplerini ifade etmektedir. Bu sebepler, cisim olmayan ve cisimde bulunmayan ilkelerle cisim olmayan fakat cisimde bulunan ilkeler olmak üzere ikiye ayrılır. İlk sebeple (Tanrı) ikincil sebeplerin semavî akıllar, melekler, cisim ve cismanîlikle hiçbir ontolojik bağlantısı yoktur. Öteki ilkelerden nefis mânevî bir cevher olmasına rağmen cisimle (beden) bitişebilen, sûret ve ilk madde ise duyulur dünyada daima birlikte bulunan ve cismin iç ilkelerini teşkil eden sebeplerdir. Dört unsur ve madenlerin inorganik düzeyinden başlayarak canlı organizmalara ve nefis sahibi göklere kadar bütün varlık aşamalarındaki oluşlar bu sebeplilik düzeni içinde gerçekleşmektedir (Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-medeniyye*, s. 31 vd.). İbn Sînâ da üstadının sürdürdü bir anlayışla geliştirdiği ontolojik hiyerarşi görüşünü sürdürürken Tanrı'yı ifade eden ilk sebep (el-illetü'l-ülâ) yerine

ilk ilke (el-mebdeü'l-evvel) tabirini de kullanmıştır (*eş-Şifâ*, s. 27, 42). Gazzâlî, ilk ilke kavramını sorgularken esas itibarıyla filozofların Tanrı anlayışını eleştirmek amacındadır (özellikle bk. *Tehâfütü'l-felâsife*, s. 97-114). İbn Rüşd ise meseleyi eski filozoflara atıflarda bulunarak ele almakta, maddesiz semavî ilkelerin varlığını kabul edip hepsinin nihâi sebep olan ilk ilkeye indirgenebileceğini ileri sürmekle birlikte sudür teorisini Aristoculuk'tan bir sapma olarak görmek ve bu konudaki eleştirisinde Gazzâlî'ye hak vermektedir (*Tehâfütü't-Tehâfüt*, s. 184-185, 211-218, 229-233).

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "mebâdü" md.; İsmail Fenni, *Luğatçe-i Felsefe*, İstanbul 1341, s. 551-553; Cemil Salihâ, *el-Mu'cemü'l-felsefi*, Beyrut 1982, II, 320-322; Aristoteles, *Logic, Prior Analytics* [I, 24^a], (trc. A. J. Jenkinson, *The Works of Aristotle* içinde), Chicago-London 1952, I, 39; a.mlf., *Logic, Posterior Analytics* [I, 72^a], (trc. G. R. G. Mure, a.e. içinde), I, 98; a.mlf., *Metaphysics* [I, 3-9, 983^a-995^a; VII, 1-4, 1012^b-1015^a], (trc. W. D. Ross, a.e. içinde), I, 501-513, 533-535; a.mlf., *en-Naşşü'l-kâmil li-Mantıki Aristo* (nşr. Ferid Cebr), Beyrut 1999, III, 182; IV, 431; Kindî, *Resâ'il*, I, 107-108, 114; Fârâbî, *Kitâbü'l-Burhân (el-Mantık 'inde'l-Fârâbî* içinde, nşr. Mâcid Fahri), Beyrut 1987, s. 23, 59-65, 70; a.mlf., *Kitâbü'l-Cedel* (nşr. Refik el-Acem), Beyrut 1986, s. 28; a.mlf., *es-Siyâsetü'l-medeniyye* (nşr. Fevzi M. Neccâr), Beyrut 1993, s. 31-69; İbn Sînâ, *en-Necât* (nşr. M. Takî Dânişpeşûh), Tahran 1364 hş., s. 139-140; a.mlf., *eş-Şifâ el-İlâhiyyât (I)*, s. 27, 42; a.mlf., *Üyünü'l-hikme*, Küveyt-Beyrut 1993, s. 16-17; Gazzâlî, *Tehâfütü'l-felâsife* (nşr. M. Bouyges), Beyrut 1990, s. 97-114; İbn Rüşd, *Tehâfütü't-Tehâfüt* (nşr. M. Bouyges), Beyrut 1999, s. 184-185, 211-218, 229-233; F. E. Peters, *Greek Philosophical Terms*, New York-London 1967, s. 23-24, 93; İsmail Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, İstanbul 2001, s. 246, 277.

İLHAN KUTLUER

MEBDE ve MEÂD

(المبدأ و المعاد)

Varlığın nasıl başladığı ve sonunun neye varacağı konusıyla ilgili tabir ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adı.

Sözlükte "başlamak, meydana gelmek; bir işi başlatmak, icat etmek" anlamında *bed'* ve "geri dönmek; yeniden yapmak, bir işe ikinci defa başlamak" mânâsında *avd* (*avdet*) köklerinden türeyen *mebde'* ve *meâd* zaman ismi olup "başlangıç ve yeniden dönüş zamanı" demektir (*Lisânü'l-Arab*, "bd'e", "avd" md.leri; *Kâmus Tercümesi*, I, 5-7, 1223-1227). Terim olarak mebde Allah'ın mahlûkatı ilkin yarattığı

sürecin, meâd ise dünya hayatının son bulmasıyla ebedî olan âhîret hayatını başlatacağı dönemin adıdır. Kur'an-ı Kerim'de *bed'* ile (*ibdâ'*) iade kavramları terim mânaları çerçevesinde birçok âyette fiil kalıplarıyla zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilmektedir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "bd'e", "avd" md.leri). İlk yaratılışı başlatıp sürdüren ve kıyametin kopmasından sonra onu tekrar edecek olan varlığın Allah olduğu, bunu gerçekleştirmenin O'na kolay geldiği belirtilmekte ve önceki var oluşun sonraki hayat için delil teşkil ettiği bildirilmektedir (Yûnus 10/4, 34; el-Enbiyâ 21/104; er-Rûm 30/27; el-Burûc 85/13). Kur'an'da ayrıca yaratılışın nasıl başladığını ve tabiatta sürekli yenilenen var oluşu anlamaları için insanların tefekkürde bulunmaları ve yeryüzünü dolaşmaları istenmekte, ilk ve sonraki yaratılışın tasviri için "en-neş'etü'l-ülâ" ve "en-neş'etü'l-âhire" (uhrâ) ifadelerine yer verilmektedir (el-Ankebût 29/19-20; en-Necm 53/47; el-Vâkıa 56/62). Meâd kelimesi Kur'an'da, terim anlamı dışında Hz. Peygamber'in Medine'ye göç ettikten sonra dönmeyi arzuladığı varış yeri olan Mekke kastedilerek bir defa geçmektedir (el-Kasas 28/85).

Mebde terim anlamında hadislerde yer almamakla birlikte meâd âhîret karşılığında bazı rivayetlerde görülmektedir (İbn Mâce, "Zühd", 2; Ebû Dâvûd, "Vitr", 31). Ayrıca "varlıkları başlangıçta yoktan icat eden ve sonra onları tekrar yaratan" anlamındaki *mübdi'* ve *mûid* kelimeleri Allah'ın doksan dokuz ismi arasında sayılmış (İbn Mâce, "Du'â", 10; Tirmizî, "Da'âvât", 82) Buhârî'nin *Şahîh*'inde yaratılışın başlangıcı ile birlikte diğer fizik ve kozmolojik konulara müstakil bir bölüm tahsis edilmiştir ("Bed'ü'l-halk", I-17).

İslâm felsefesinde mebde konusu, âlemin zorunlu varlıktan belli bir düzen içinde sudür etmesi ve varlık mertebelerinin oluşması teorisi çerçevesinde ele alınmış, varlıklar arasında sıkı bir sebep-sonuç ilişkisi kurularak dört unsura dayalı "kevn ve fesâd âlemi" adı verilen ay altı âleminin ortaya çıkışı temellendirilmeye çalışılmıştır (İbn Sînâ, *eş-Şifâ*, s. 435-440). Tasavvuf düşüncesinde âlemin başlangıcı "nûr-i ilâhî" ve "hakikat-i Muhammediyye" ile bağlantılı olarak "hebâ" (zerrecik) adı verilen, niteliği belirsiz cevherden ulvî ve süffî, büyük ve küçük âlemlerin meydana gelmesi şeklinde sistemleştirilmiştir (İbnü'l-Arabî, II, 226-233). Kelâmda ise Allah'ın fiilî sıfatlarından hareketle bir ya-